

GENDEROVÁ DIMENZE ZAHRANIČNÍCH UČEBNIC DĚJEPISU: OBSAHOVÁ ANALÝZA EDUKAČNÍHO MÉDIA

DENISA LABISCHOVÁ

The study presents the results of qualitative content analysis of foreign (British, French and Swiss) History textbooks for upper secondary schools from a gender perspective. The author defines the main criteria for analysis and evaluation of educational media and provides examples of gender implementation into textbooks which may serve as an inspiration for Czech textbook authors. The analysis focuses mainly on the chapters tracing the development of women emancipation as an important socio-historical process, updating of historical topics and the emphasis on activization methods, educational projects and multiple use of primary sources related to gender issues.

Key words: History Didactics; Content Analysis; Foreign History Textbooks; Gender Dimension.

1. K teorii a metodologii výzkumu učebnic z genderového hlediska

Genderové dimenzi edukačních materiálů určených pro výuku dějepisu se v teoretické a analytické rovině věnují zahraniční autoři již více než čtyřicet let. Patrný je přitom vývoj od prvotních výzkumů upozorňujících na ty nejzávažnější nedostatky v učebnicovém zpracování tématu, přes různá metodická doporučení, která postupně vyústila ve zkvalitnění dějepisných učebnic, po hlubší ontodidaktické analýzy edukačních textů hledající tendence a difference v přístupech jednotlivých autorů.

Jako příklad první fáze můžeme zmínit výzkum Bodo von Borriese z poloviny sedmdesátých let 20. století, z jehož analýzy vyplývá, že jsou ženám v německých učebnicích věnována přibližně 3 % celkového verbálního a obrazového materiálu, což vede „*k asociaci dějin a mužství*“¹. Borries upozorňoval, že:

- jsou upevňovány stereotypy „typicky ženských rolí“ (hospodyně, matka, trpitelka a žena pronásledovaná – např. čarodějnice);
- pokusy o vykročení z tohoto pojetí jsou obvykle také problematické: žena je zobrazována jako zrádkyně, rozmařilá žena (Marie Antoinetta) či žena nahrazující muže (např. Johanka z Arcu, Alžběta I.);
- opomíjen je výklad různých témat historie ženy v jednotlivých obdobích dějin – matriarchát, role ženy v neolitické revoluci, podíl žen na křesťanské tradici, ženské volební právo, přístup žen ke vzdělání, jejich zaměstnání).

Německá autorka Alexandra Bauer rozpracovala před téměř deseti lety soubor kritérií, jimiž by se měly obsahové analýzy učebnic dějepisu řídit:²

1. výskyt samostatných kapitol věnovaných ženám a místo jejich zařazení
2. převažující ženské sociální role (císařovna a matka apod.)

¹ BORRIES, B.: *Frauen in Schulgeschichtsbüchern – zum Problem der Benachteiligung von Mädchen im Unterricht*. Westermanns Pädagogische Beiträge, Heft 11, 1975, s. 603.

3. absence či chybná prezentace historických informací z dějin žen
4. převládající formy zobrazení vlastností a způsobů chování žen (aktivní, pasivní)
5. preference rodinného modelu s tradičním rozdělením rolí
6. výskyt otázek a úkolů podněcujících k diskusi a reflexi osobní zkušenosti
7. výklad společenských procesů jako v podstatě „mužské záležitosti“
8. umožnění identifikace pro dívky a chlapce
9. zřejmá kontinuita a diskontinuita ženských rolí v linii minulost – současnost – budoucnost
10. jazykové rozlišování mužů a žen

O přístupech k pojetí genderové problematiky v didaktickém narativu dějepisných učebnic pojednává Susanne Popp.³ Autorka zpochybňuje přesvědčení, že lze jakékoliv izolované zmínky o ženách v minulosti zahrnout pod pojem „genderová dimenze“, neboť existují případy, kdy je uvedení ženských historických osobností genderově irelevantní (např. jméno panovnice Marie Terezie při výkladu válek o rakouské dědictví). Popp není nakloněna ani účelovému rozšiřování základního učiva o speciální pasáže věnované ženám (např. doplňující text o životě ve středověkém ženském klášteře), pokud není dané téma sledováno v diachronním náhledu. Za smysluplné to pokládá pouze tam, kde jsou proměny sociální role žen a jejich identifikačních vzorců vykládány jako určitý společenský proces.⁴ Vhodné jsou tedy např. drobné skicy o pracovních podmínkách konkrétních žen v továrnách v období industrializace, ačkoliv také zde vyvstávají otázky:⁵

- Zažily podobné zkušenosti *jen* nebo *také* ženy (tzn. muži *i* ženy)?
- Reprezentuje uvedený příklad *všechny* ženy určité sociální vrstvy?
- Chceme ukázat, že ženy participovaly *genderově specifickým* způsobem na obecných společenských procesech?

Na základě výše uvedených úvah rozlišuje Popp tři typy pojetí genderové tematiky v dějepisných učebnicích:⁶

1. „*Také ženy mohou tvořit dějiny*“ – pro obecná historická témata jsou uváděny příklady ženských osobností ze sféry politiky, vědy, umění či medicíny, jež vykonaly něco „velkého“.
2. „*Dějiny žen jsou také dějiny*“ – akcent je kladen na genderově relevantní témata především z oblasti historie každodennosti, např. právní a sociální postavení žen v různých historických epochách, rodinné struktury a jejich proměny, genderově specifické pracovní podmínky žen.
3. „*Dějiny žen jako dějiny emancipace*“ – genderová dimenze je integrální součástí obecných moderních dějin, emancipace žen je těsně spojena s demokratizačními a liberalizačními procesy, ženy představují svébytnou politickou sílu, podílejí se na společenském pokroku a jsou aktivními nositelkami historického vývoje.

V českém prostředí zájem o genderovou problematiku spojenou s tvorbou učebnic v posledních letech také narůstá. Schvalovací proces na MŠMT (udělování a prodlužování platnosti tzv. schvalovacích doložek) zahrnuje mimo jiné i posuzování genderové korektnosti edukačních

² BAUER, A.: *Frauen und Mädchen in Geschichtsschulbüchern für Hauptschulen aus den letzten Jahren. Eine empirische Untersuchung.* (Diplomarbeit), Hamburg: Universität Hamburg, 2005, s. 30–33.

³ POPP, S.: *Frauen als Spezialfall der Geschichte? Geschichtsdidaktische Probleme der Gestaltung von Frauengeschichte in aktuellen Schulbüchern.* In: Krebs, U. – Forster, J. (odd.): „Sie und Er“ interdisziplinär. Aktuelle Themen interdisziplinär. Bd 1. Berlin: LIT Verlag, 2007, s. 239–271.

⁴ Tamtéž, s. 247.

⁵ Tamtéž, s. 250.

⁶ Tamtéž, s. 262–266.

materiálů z hlediska vyváženosti výběru (témat, ilustrací, příkladů) a adekvátní prezentace učiva nebo vzhledem k užívání genderově korektního jazyka (generickeho maskulina, jazykových stereotypů).⁷ Byly realizovány obsahové analýzy, sledující zpracování genderové tematiky v učebnicích různých školních předmětů (německý jazyk, občanská výchova).⁸

Blažena Gracová zaměřila několik výzkumů českých učebnic dějepisu na prezentaci díla a osudu slavných a významných žen historie, na vybraná témata z dějin (např. práce žen ve středověku, ženská práce během industrializace, ženy v dělnickém hnutí, boj za volební právo žen, odpor žen proti nacismu) a na zkoumání interpretace minulosti z hlediska genderu (především genderově zatíženého hodnocení aktivní a pasivní role žen a mužů v dějinách).⁹ Denisa Labischová pak z hlediska genderu analyzovala britské, německé a rakouské učebnice dějepisu pro střední školy vydané do roku 2006.¹⁰

2. Genderová dimenze současných zahraničních učebnic dějepisu pro vyšší stupeň sekundárního vzdělávání

Cílem této studie je poukázat na převažující formy prezentace historie žen na stránkách zahraničních učebnic dějepisu určených pro vyšší stupeň sekundárního vzdělávání vydaných převážně po roce 2005. Zkoumaný soubor zahrnoval celkem 21 britských, francouzských a švýcarských učebnicových titulů. Analyzovány byly výhradně texty určené výkladu moderních dějin (od počátku 19. století do současnosti), tedy zpravidla 3. a 4. díl každé učebnicové sady. Konkrétní výběr zahraničních publikací byl podmíněn dostupností těchto textů.¹¹ Z metodologického hlediska byla zvolena tzv. nekvantitativní obsahová analýza,¹² zaměřená především na postižení základních rysů výkladu dějin žen, tedy na množství informací v učebnicích obsažených a na způsoby jejich prezentace, na konstrukci aparátu řídicího osvojení učiva a na kvalitu verbálního a ikonického textu.

⁷ VALDROVÁ, J. – SMETÁČKOVÁ-MORAVCOVÁ, I. – KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, B.: *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004, s. 27–28.

⁸ NIKLESOVÁ, E.: *Edukační materiály a korektnost (genderové hledisko)*. In: Bina, D. – Niklesová, E.: *Hledání nových cest v didaktice slohu a literární výchovy*. České Budějovice 2007, s. 52–59; LABISCHOVÁ, D.: *Koncept gender jako součást interkulturního vzdělávání v sociálně humanitních předmětech (s akcentem na výchovu k občanství a dějepisu)*. In: *Civilia. Revue pro oborovou didaktiku společenských věd*, roč. 2, č. 2, 2011, s. 87–101; BONKOVÁ, S.: *Komparativní analýza současných učebnic občanské výchovy z genderového hlediska*. (Diplomová práce) Ostrava. PdF OU, 2014.

⁹ GRACOVÁ, B.: *Ženská tematika v současných českých dějepisných učebnicích*. In: *Problematika sociálních skupin ve výuce společenských věd*. Brno: 2006, s. 144–151; GRACOVÁ, B.: *Gender v českých učebnicích dějepisu, optimum a realita*. In: Beneš, Z. – Gracová, B. – Průcha, J. a kol.: *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha 2008, s. 59–67; GRACOVÁ, B.: *Ženská tematika na stránkách nejnovějších českých učebnic dějepisu*. In: *Žena jako subjekt a objekt dějepisného vyučování*. Ústí nad Labem, FF UJEP, 2010, s. 27–38.

¹⁰ LABISCHOVÁ, D.: *Genderová tematika v učebnicích dějepisu – zahraniční inspirace*. In: *Žena jako subjekt a objekt dějepisného vyučování*, c. d., s. 39–57; analýza britských a německých učebnic viz LABISCHOVÁ, D.: *Analýza genderowa brytyjskich i niemieckich podręczników historii*. In: *W kręgu rodziń epok dawnych – rytmy życia, rytmy codzienności. Kobieta i mężczyzna – dwa światy, jedna przestroń*. Kraków 2014, rukopis 13 stran, v tisku.

¹¹ Texty jsou zařazeny ve fondu Georg-Eckert-Institut/Leibniz-Institut für Internationale Schulbuchforschung v Braunschweigu. Záměrně byly stranou ponechány učebnice německé, jejichž analýza by vzhledem k rozsahu studovaného materiálu překročila možnosti jedné studie zahrnující učebnice více zemí.

¹² GAVORA, P.: *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno 2000, s. 117.

2.1 Britské učebnice

Tematické celky z historie žen jsou v britských učebnicích podobně jako ostatní kapitoly postaveny jednoznačně na práci s prameny, tedy na samostatném badatelském přístupu žáků (tzv. enquiry-based learning).

Britské učebnice vymezují největší prostor úsilí žen o získání volebního práva a hnutí tzv. sufražetek. Obvykle se jedná o samostatné kapitoly, rozpracované na několika dvoustranách.

Učebnice *History in Progress* stanovuje hlavní cíle čtyřstránkové kapitoly následovně: ukázat, jaké metody používaly sufražetky v boji za volební právo a jaké reakce jejich snahy vyvolaly. Úkolem žáků je nejprve diskutovat o tom, co je překvapilo na snímku zatýkání Emmeline Pankhurstové v květnu 1914, a poté sestavit soubor otázek, jejichž zodpovězení jim umožní plně pochopit zobrazenou situaci. Různé pohledy na události v listopadu 1910 poznávají žáci ze dvou písemných pramenů – z výpovědi jedné z účastnic demonstrace, která byla spolu se svými souputnicemi brutálně zbita, a z oficiálního stanoviska tehdejšího ministra vnitra Winstona Churchilla, v němž konstatuje, že jeho cílem je „vymazat hnutí sufražetek ze scény“ a že policejní zásah byl pokojný a humánní. Akce sufražetek nejsou prezentovány výhradně pozitivně a žáci mají možnost seznámit se také s kontroverzními a radikálními činy – jako příklad je zvoleno vypálení domu Lady Whiteové, významné odpůrkyně ženského hnutí. Perspektiva „z obou stran“ je žákům zprostředkována formou imaginárního novinového interview jak se zástupkyně aktivistek, tak se samotnou Lady Whiteovou. Žáci se dále seznamují s osudem „militantní sufražetky“ Emily Davisonové, jež zahynula během koňských dostihů; na základě pramenů (fotografie, novinové zprávy) mají rozhodnout, zda se jednalo o sebevraždu či nehodu. Prvky mediální výchovy nalezneme v doplňujícím textu poukazujícím na snahu sportovních komentátorů podat dané utkání či dostihy co nejatraktivněji a také v podobě problémové otázky k fotografii z pohřbu Davisonové, kdy žáci posuzují, zda byla její smrt zneužita k propagandistickým účelům.¹³

Právě na příkladu osudu Davisonové ukazuje hnutí sufražetek také učebnice *Technology War and Identities*. Na základě sedmi rozličných písemných pramenů interpretují žáci úmrtí při dostizích roku 1913 a podobně jako v předchozí zmíněné publikaci rozhodují, zda se jednalo o sebevraždu či nešťastnou událost.¹⁴

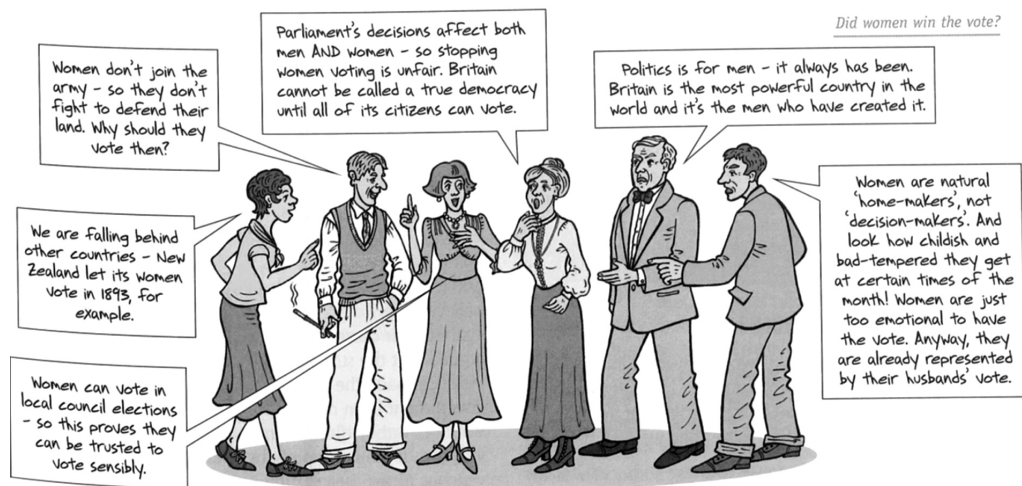
Asi největší prostor vyčleňují boji za volební právo tvůrci publikace *SHP History* (deset stran). V úvodu je přiblížen příběh Sylvie Pankhurstové (podkapitola *Diktatura andělů?*). Žáci mají vysvětlit, pro jaké ideály byla Sylvie ochotna riskovat vězení či dokonce vlastní život. Autoři uvádějí dále deset příkladů diskriminace žen v britské společnosti první dekády 20. století v listopadu 1910 a všímají si i rozdělení ženského hnutí na radikálnější sufražetky a umírněnější sufražistky roku 1903. Úkolem žáků je diskutovat o výhodách a nevýhodách taktiky obou skupin. Detailněji jsou představeny konkrétní akce a následné postihy sufražetek z let 1905–1914. Žáci rovněž posuzují důležitost různých faktorů, které vedly k definitivnímu uzákonění volebního práva žen v Británii (radikální akce Sylvie Pankurstové a jejich souputnic, válečné úsilí žen během první světové války, volební úspěchy labouristů atd.). Kapitulu uzavírá pasáž *Byla by Sylvie Pankurstová zklamaná pozicí žen v dnešní Británii?*, vztahující problematiku rovných příležitostí k současnosti, především v oblasti podílu na politické moci a ve sféře profesního života.¹⁵

¹³ CLAYTON, S. a kol.: *History in Progress. 1901 to Present Day. Book 3*. Harlow, Heinemann 2009, s. 10–13.

¹⁴ WILKES, A. – BALL, J.: *Technology War and Identities. A World Study after 1900*. Hadenham, Folens, 2009, s. 50–53.

¹⁵ BANHAM, D. – LUFF, I.: *SHP History, year 9*. Oxon, Hodder Education, 2009, s. 144–153.

Čtyřstránkovou kapitolu najdeme také v učebnici *20th Century Studies*, kde je však větší prostor věnován významu žen pro národní hospodářství v době první světové války (riziková práce v muničních továrnách, zdravotnice a řidičky na frontě). Také v této publikaci žáci srovnávají taktiku a jednání sufražistek a sufražetek a mají napsat fiktivní článek o typickém životě sufražetky. Otištěna je zde dále karikatura na pohlednici z roku 1912 s titulkem *Čím mohou být ženy, avšak dosud nemají hlas; čím mohou být muži, přesto neztratili hlas* s vyobrazením panovnice, matky, lékařky, učitelky, dělnice, vězňe, blázna, alkoholika či vykořisťovatele. Komiksový obrázek (č. 1) přináší hlavní argumenty pro a proti zavedení volebního práva žen.¹⁶

Obrázek č. 1: Volební právo žen¹⁷

Publikace *Heinemann History Scheme* staví výklad tématu boje za volební právo na příbězích „tří bojujících žen“ – Harriett Taylorové, Josephine Butlerové a Emmeline Pankhurstové. Zajímavá je aktivita pro žáky, kteří mají jednotlivé oblasti života (vydělávání peněz, účast v armádě, hra na hudební nástroje, psaní knih a článků, tvorba zákonů atd.) přiřadit k soukromému či veřejnému životu a rozhodnout, jaký podíl na nich měly ženy v 19. století a jak tři výše uvedené ženské osobnosti přispěly k proměně tradičního vnímání těchto oblastí. Nalezneme zde rovněž karikaturu z roku 1908 kladoucí otázku, zda patří všechny ženy do stejné kategorie jako zločinci a blázni, když nemohou volit do parlamentu.¹⁸

Zásluhy žen ve válečném úsilí první světové války a s tím související mohutné změny v postoji k zaměstnanosti žen jsou akcentovány většinou učebních textů. Například *This is History!* uvádí, že před první světovou válkou se povolání žen a mužů diametrálně odlišovala, přičemž výrazně lepší postavení a přirozeně také mzdové ohodnocení bylo pouze mužskou doménou a od žen se očekávalo, že v momentě vstupu do manželství pracovat přestanou. Náročná ženská práce

¹⁶ WILKES, A.: *20th Century Studies. GCSE History*. Bucks, Folens 2007, s. 12–15.

¹⁷ Tamtéž, s. 13.

¹⁸ KIDD, J. – REES, R. – TUDOR, R.: *Heinemann History Scheme. Into The Twentieth Century. Book 3*. Oxford, Heinemann 2001, s. 42–49.

v muničních továrnách je zde dokreslena osobními výpověďmi dělnic, líčících prvotní strach z těžkých strojů, výšek a hluku, i to, jak se ho naučily překonávat.¹⁹

Jako součást rozsáhlé kapitoly pojednávající o ženské emancipaci v prvním dvacetiletí 20. století podněcuje *Heinemann History Scheme* produktivní učení žáků aktivitou společné tvorby posteru na téma *Jak ženy pomohly vyhrát válku?*²⁰

Tvůrci britských učebnic se blíže zaměřují také na proměny sociálního postavení žen ve Spojených státech dvacátých let 20. století (volební právo, růst zaměstnanosti žen a s tím spojená větší finanční nezávislost, možnost rozhodovat o svém životě, změny v módě). Žáci v motivační úloze sami sestavují svou hodnotovou pyramidu, ve které posuzují důležitost jednotlivých svobod – volebního práva, možnosti volby životního partnera, kariéry, módního stylu v odívání, diskutují nad tím, jaké příležitosti mají ženy v dnešní společnosti. Podrobně je zde popsán módní styl tzv. flappers (krátké vlasy, krátké sukně, kouření, řízení aut), přičemž žáci diskutují nad dobovou fotografií mimo jiné o tom, zda některé dívky uvolněnost v atmosféře 20. let poněkud nepřehnaly. Autoři učebnice *Modern World* zdůrazňují, že fenomén flappers není univerzálním modelem života žen 20. let a že v té době stále převažoval vzor tradiční. Zdaleka ne všechny dívky měly možnost účastnit se večírků, mnohé musely tvrdě pracovat, starat se o rodinu, jiný byl život ve velkoměstě, jiný na venkově. Také hospodyním však práci ulehčovaly novinky v zařízení domácnosti (pračky, vysavače).²¹

Učebnice *20th Century Studies* srovnává na kresbě typický oděv ženy kolem roku 1900 a vzeřízení flappers, zmíněna je americká vítězka v tanečním maratonu z roku 1932 Helen Jarmová. Autor připomíná, že nová móda byla ve své době především starší generací pokládána za „d’áblovlo dílo“.²²

Poměrně velká pozornost je věnována postavení žen v nacistickém Německu. Žáci se dovídají, že ženy byly dle tehdejší ideologie předurčeny k mateřství a zasloužilé rodičky byly dokonce oceňovány zvláštními medailemi.²³

Publikace *Modern World* obsahuje samostatnou kapitolu *Jak úspěšná byla nacistická politika vůči ženám a rodině?* Autoři upozorňují na odlišné vzdělávání chlapců a dívek a přinášejí rozvrh hodin na dívčí škole z roku 1935 zahrnující hospodaření domácnosti a eugeniku, připravující dívky na roli matek. Žádoucí role žen – matek a podporovatelek svých mužů v nacistickém Německu je dokumentována propagandistickým plakátem ideální rodiny. Uváděny jsou příklady trestání žen za kouření či nevhodný vzhled.²⁴

Edexcel AS History zahrnuje téma žen v nacistickém Německu do společné kapitoly s otázkami vzdělávání a výchovy mladých lidí a klade si za cíl osvětlit žákům, proč nacisté přikládali takový význam právě těmto oblastem. Zmíněna je situace ve Výmarské republice, kde měly ženy své zástupkyně v Reichstagu, zastávaly různá zaměstnání a také jejich životní styl byl poměrně uvolněný. V nacistickém Německu byl způsob života „nových žen“ pokládán za nemorální a propagováno bylo tradiční rozdělení genderových rolí. Zmíněna je také skutečnost, že realita proklamovaným idejím mnohdy neodpovídala a že např. starší ženy zastávaly během války rizikové práce v muničních továrnách. Ocitován je výňatek Hitlerova projevu z roku 1934, v němž vyslovuje přesvědčení, že mužský a ženský svět by měl zůstat oddělen.²⁵

¹⁹ CULPIN, Ch.: *This is History! The Twentieth Century. A world study after 1900*. London: Murray, 2004, s. 20.

²⁰ KIDD, J. – REES, R. – TUDOR, R.: *Heinemann History Scheme*, c. d., s. 77.

²¹ BRODKIN, A. a kol.: *Modern World. History B*. Harlow: Heinemann, 2009, s. 257.

²² WILKES, A.: *20th Century Studies*, c. d., s. 136–137.

²³ FERRIBY, D. a kol.: *History B. Twentieth Century Depth Studies*. Cheltenham: Nelson Thorners, 2009.

²⁴ BRODKIN, A. a kol.: *Modern World. History B*, c. d., s. 183–185.

²⁵ WHITE, A. a kol.: *Edexcel AS History Unit 1. From Second Reich to Third Reich: Germany, 1918–1945. Student Book*. London: Edexcel, 2010, s. 72–73.

Pro výklad poválečného období volí autoři jednotlivých učebnicových řad různou strategii. Setkáme se například s komparativním přístupem sledujícím historické proměny ženských rolí. Je tomu tak například v publikaci *Modern World*, kde nalezneme samostatnou kapitolu *Jaký byl život většiny žen v padesátých, šedesátých a na počátku sedmdesátých let a jak byly ženy diskriminovány?* V úvodu je připomenut úděl žen během druhé světové války (zaměstnání, účast žen v armádě) a některé dílčí pozitivní důsledky (např. garance přístupu žen k sekundárnímu vzdělávání v Británii od roku 1945). Padesátá léta jsou vykreslena především jako období tradičního rozdělení genderových rolí („kult domácího a rodinného života“). K fotografii Margaret Thatcherové s dvěma dětmi z roku 1959 mají žáci vybrat titulek nejlépe vystihující tehdejší úlohu žen. Šedesátá a sedmdesátá léta jsou pak vyložena jako éra ve znamení feministického hnutí. Za výrazný mezník je pokládán rok 1975, kdy byl vydán tzv. Sex Discrimination Act, zaručující rovnost mužů a žen v Británii. Úkolem žáků je seřadit podle důležitosti právo na interrupci, dostupnost antikoncepce, stejné mzdy žen a mužů, širší škálu akceptovaných důvodů k rozvodu pro ženy, ukončení jakékoliv sexuální diskriminace. Přiblíženy jsou postupné legislativní změny, zakotvující tato práva v Británii (1961, 1967, 1969, 1970, 1975).²⁶ Táž učebnice akcentuje souvislost pokroku na cestě k rovnému postavení žen ve společnosti se vstupem do Evropského hospodářského společenství v roce 1973.²⁷

Jiní autoři zařazují tzv. ženskou otázku izolovaněji, při výkladu obecnějších historických témat. Ženský příklad nalezneme i v kapitolách věnovaných boji za občanská práva černochů. V publikaci *History in Progress*²⁸ je celá dvoustrana věnována osobnosti Rosy Parkesové, jejíž pokutování za odmítnutí uvolnit sedadlo v autobuse bělošskému muži (1955) rozpoutalo černošský bojkot veřejné dopravy ve městě Montgomery v Alabamě na více než rok a vedlo až k zázkazu rasové segregace (1956). Úkolem žáků je mimo jiné vést s Rosou fiktivní interview, klást takové otázky, které by umožnily její čin pochopit, a napsat objektivní novinový článek o událostech v Montgomery.

Důraz na tematické pojetí dějin dvacátého století se promítá do pojetí učebnice *SHP History*, která zahrnuje desetistránkovou kapitolu nazvanou *Co vypovídají Olympijské hry o klíčových událostech a změnách ve dvacátém století*.²⁹ Analyzovány jsou zde různé stránky vzájemného vlivu olympiád a společenského života (politika, propaganda, terorismus). Zvláštní podkapitola je věnována postupnému pronikání žen – sportovkyň do jednotlivých olympijských disciplín.³⁰

2.2 Francouzské učebnice

Podobně jako v britských učebnicích, nalezneme poměrně výrazné zastoupení genderové tematiky také v textech francouzských. Pro tamější didaktickou naraci je typický akcent na aktivismus a občanská hnutí, proto se v souvislosti s genderem setkáme často s fotografiemi z různých ženských demonstrací a protestů, a také verbální výkladový text jim věnuje mimořádnou pozornost.

Učebnice *Histoire 1re S* z roku 2013 mapuje vývoj feministických snah od druhé poloviny 19. století, přirozeně především na příkladu konkrétní situace ve Francii. Velký prostor je vyčleněn

²⁶ BRODKIN, A. a kol.: *Modern World. History B*, c. d., s. 346–349.

²⁷ Tamtéž, s. 350.

²⁸ CLAYTON, S. a kol.: *History in Progress*, c. d., s. 54–55.

²⁹ BANHAM, D. – LUFF, I.: *SHP History, year 9*, c. d., s. 2–11.

³⁰ Tamtéž, s. 4.

radikálním akcím feministek – jeden z obrazových pramenů například ukazuje zničení volební urny při obecních volbách v roce 1908.³¹

Cesta k ženské rovnoprávnosti v poválečném období je dokumentována příklady z různých sfér společenského života, např. pokroku ve vzdělávání (včetně přístupu ke studiu na vysokých školách) či v zaměstnanosti žen dle jednotlivých hospodářských odvětví (přehledný graf znázorňuje vývoj ženské profesionalizace v zemědělství, průmyslu a službách v letech 1850–1996).³²

Plakát z roku 1980 vymezuje vývoj politiky plánovaného rodičovství klíčovými roky 1956, 1967 a 1975 (legalizace antikoncepce a interrupce), přiblížen je stručný portrét Simone Veilové, ministryně zdravotnictví a pozdější prezidentky Evropského parlamentu, která dosáhla uznání práva žen na interrupci ve Francii (1975) a mohutně propagovala užívání antikoncepce. S přesahem do občanské výchovy pak žáci diskutují o hlavních bodech jejího úsilí.³³

V učebnici *Histoire 1re L, ES, S* (2011)³⁴ je vedle průběžného pojednávání o různé roli žen v rámci výkladu obecných dějin (např. práce žen v muničních továrnách v době první světové války)³⁵ zařazena osmnáctistránková kapitola nazvaná *Postavení žen v politickém životě 20. století*. V úvodu jsou vedle sebe umístěny dva ikonické prameny, které dokumentují odlišnou roli žen – obálka knihy Příručka dobré hospodyně z roku 1905 a snímek z francouzského parlamentu zachycující projev S. Veilové v roce 1974.³⁶ První podkapitola se logicky týká úsilí o získání volebního práva, nejrůznějších manifestací a protestů. Žáci jsou aktivizováni všestranně formulovanými úkoly a otázkami. Nad fotografií svatby z roku 1914 uvažují o tradičních svatebních zvycích nevěsty, na výňatku z projevu radikálního senátora Alexandra Bérarda rozpoznávají v proslovu obsažené genderové stereotypy.³⁷

Tvůrci této učebnice se zaměřili zejména na konkrétní ženské osobnosti, které v dějinách sehrály významnou úlohu. Jedna z doplňujících pasáží přináší medailonek psychiatricky a sociální aktivistky Madeleine Pelletierové, která své postoje vyjadřovala nošením mužského oděvu a účesu a roku 1939 byla vězněna za praktikování nelegálních potratů. V tabulce nazvané *Ženské průkopnice* jsou dále uvedena jména jedenácti žen, které v letech 1900–1947 výrazně uspěly v některém oboru (např. dvojnásobná nositelka Nobelovy ceny Marie Curie, pilotka Élise Derocheová, alpinistka Micheline Morinová, herečka Marie Ventura a další). Samostatná dvoustrana je věnována životním osudům a dílu Irène Joliot-Curie, jež pokračovala v badatelské práci svých slavných rodičů. Vědkyně je zde prezentována především ve světle silné občanské angažovanosti a je charakterizována jako sufražistka, antifašistka a pacifistka. Vedle základních životopisných dat se z textu dozvídáme např. o jejím jmenování do funkce státní tajemnice pro vědecký výzkum roku 1936, přičemž odpor části veřejnosti je doložen zařazením obálky konzervativního časopisu *Voilà*, ironizujícího tento krok. Zmíněna je též participace na vývoji atomové bomby a především členství v Národním výboru Svazu francouzských žen po druhé světové válce. Úkolem žáků je mimo jiné zasadit životní ostudy Joliot-Curie do kontextu širších proměn postavení žen ve společnosti 20. století.³⁸

Další dvoustrana mapuje cestu k rovnoprávnosti žen v průběhu druhé poloviny 20. století. Výklad je srovnatelný s pojetím učiva v britských učebnicích, přičemž prezentované osobnosti jsou vybírány přirozeně z francouzského intelektuálního prostředí. Text vychází z popisu situace v 50. letech, kdy dominoval tradiční obraz role ženy ve společnosti, podtrhovaný dobovou re-

³¹ ADOUMIÉ, V. – ZACHARY, P.: *Histoire 1re S. Questions pour comprendre le XXe siècle*. Nouveau programme 2013, Paris, Hachette éducation 2013, s. 218–219.

³² Tamtéž, s. 371–372.

³³ Tamtéž, s. 223.

³⁴ COLON, D. a kol.: *Histoire 1re L, ES, S*. Programme 2011. Paris, Les Éditions Belin 2011.

³⁵ Tamtéž, s. 66.

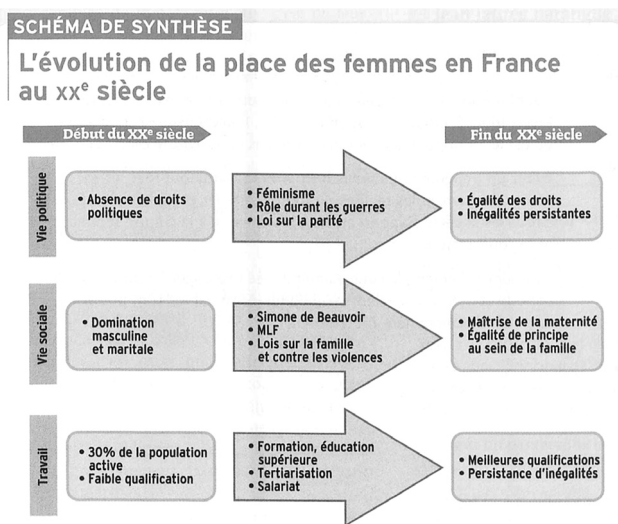
³⁶ Tamtéž, s. 346–347.

³⁷ Tamtéž, s. 350–351.

³⁸ Tamtéž, s. 352–353.

klamou (usměvavá, upravená mladá hospodyně nad hrncem výborného jídla), uvedena jsou stěžejní, v tehdejší společnosti hojně diskutovaná a prosazovaná témata jako antikoncepce či interrupce. Novou vlnu emancipace reprezentují zejména Simone de Beauvoirová, spisovatelka a feministická filozofka, Yvette Roudyová, socialistická europoslankyně (1979) a ministryně pro ženskou práva v letech 1981–1986, jež prosazovala legalizaci potratů a aktivně vystupovala proti homofobii, a Édith Cressonová, první premiérka ve francouzské historii. Zmíněni jsou ovšem též prezidenti Valéry Giscard d'Estaing a François Mitterand, kteří přispěli k liberalizaci společnosti a výraznému pokroku v oblasti rovnosti pohlaví. Konec 80. let je zde spojen s ukončením procesu postupného legislativního zakotvení rovnoprávnosti mužů a žen.³⁹

Další dvoustrana je věnována založení (1968) a aktivitám ženského liberalizačního hnutí *Le mouvement de libération des femmes (MLF)*, doplněná bohatým fotografickým materiálem s odkazy na závěrečný metodický oddíl učebnice, obsahující konkrétní modely pro práci s historickými prameny.⁴⁰ Ten je mimochodem velmi přínosným prvkem v celkové koncepci učebnicové sady. Z pohledu genderové analýzy je třeba pozitivně ocenit propojení metodických stránek s tematickou složkou výkladu – obrazový historický pramen (plakát) je analyzován na příkladu reklamy na kuchyňskou elektroniku Moulinex z roku 1961 obsahující výrazné genderové stereotypy (žena hospodyňka vděčná svému milovanému muži za praktický dárek od této firmy) a reklamy zobrazující ženu jako sexuální objekt.⁴¹ Analýza dokumentů a statistik je přiblížena na příkladu tabulky zastoupení žen na vysokých školách různého studijního zaměření v letech 1897–2009 a na spojnicovém grafu vývoje zaměstnanosti žen v jednotlivých hospodářských odvětvích v letech 1851–2009.⁴² Vytváření mentálních map a schémat pro myšlenkovou strukturaci tématu zachycujícího složitější historický proces je demonstrováno při sledování vývoje ženské emancipace ve Francii v průběhu 20. století (obrázek č. 2).⁴³

Obrázek č. 2: Schéma zachycující proces ženské emancipace ve 20. století⁴⁴

³⁹ Tamtéž, s. 354–355.

⁴⁰ Tamtéž, s. 356–357.

⁴¹ Tamtéž, s. 361.

⁴² Tamtéž, s. 367.

⁴³ Tamtéž, s. 363.

⁴⁴ Tamtéž.

V učebnici z dílny jiného autorského kolektivu (vydavatelství Hachette) je zařazena samostatná dvoustrana *Ženy v práci* zaměřená na vývoj v zaměstnanosti žen v průběhu minulého století. Žáci mají možnost poznat dobové představy o typických ženských profesích z kresby z počátku 20. století (jeptiška, ošetřovatelka, rolnice, vychovatelka, uklízečka, tkadlena). Za významný mezník je pokládána první světová válka, které vzhledem k odlivu pracujících mužů do války otevřela ženám cestu k „mužským“ profesím. Fotografie žen pracujících v kosmetickém salónu (1932) dokumentuje také vznik profesí nových, např. v oblasti péče o tělo. Nechybí ani grafy sledující trendy v pracovní aktivitě žen v různých odvětvích.⁴⁵

V další publikaci (vydavatelství Magnard) nalezneme ženskou tematiku zařazenou jak průřezově ve výkladu obecných dějin, tak také v samostatné kapitole věnované ženské emancipaci, koncipované podobně jako ve výše uvedených textech.⁴⁶ Velmi zajímavě je kupříkladu pojata kapitola *Reklama – zrcadlo společnosti*, kde jsou genderové prvky integrovány do tématu mediální výchovy. Máme tak možnost seznámit se s typickým zobrazením ženy v tištěné reklamě z let 1911 a 1936, přičemž otázky pro žáky směřují k rekonstrukci genderových stereotypů obsažených v reklamních plakátech.⁴⁷

V pasáži věnované protinacistickému odboji francouzských občanů je zvláštní pozornost věnována ženám, konkrétně spisovatelce Émilie Tillionové a její dceři Germaine, které kvůli své ilegální činnosti zahynuly v koncentračním táboře v Ravensbrücku.⁴⁸

Speciálně vydaná společná francouzsko-německá učebnice *Historie/Geschichte L'Europe et le monde depuis 1945* reflektuje trendy v pojetí didaktiky dějepisu osobu zemí a historická témata pojímá komparativním způsobem.⁴⁹ V kapitole nazvané *Rodina – základ moderní společnosti nebo zastaralý model?* jsou vystiženy nejzásadnější proměny v rodinném životě ve druhé polovině 20. století, včetně sexuálního uvolnění v 60. a 70. letech. Jedinečnému pojetí tohoto učebního textu odpovídají dva spojnicové grafy, z nichž je možno vyčíst trendy v počtu uzavřených sňatků, nemanželských dětí a rozvodů v obou sousedních zemích od roku 1950 do roku 2004.⁵⁰ Dvoustranu *Feministické hnutí ve Francii a v Německu* otevírá kartogram s vyznačením letopočtů uzákonění všeobecného volebního práva pro muže a pro ženy ve všech evropských zemích; komparativní analýzu statistických dat podporují sloupcové grafy zaměstnanosti mužů a žen ve vybraných státech a dvě časové přímkové zachycující nejdůležitější letopočty ve vývoji německého a francouzského emancipace žen. Fotografie z demonstrace před vatikánskou ambasádou roku 1974 zachycuje transparent za uznání antikoncepce („tato pilulka není droga“), úkolem žáků je diskutovat o daném problému.⁵¹

Celkově lze konstatovat, že francouzské učebnice dějepisu nejsou orientovány tak výrazně na produktivní činnosti žáků jako britské. Otázky a úkoly vedou spíše k analytickému myšlení, k rozvíjení argumentace v diskuzích na probírané téma a ke komparaci několika historických pramenů přinášejících různé perspektivy pohledu na konkrétní společenský jev.

⁴⁵ LAMBIN, J.-M. (Ed.): *Histoire 1re ES/L/S*. Paris, Hachette Éducation 2007, s. 42–43.

⁴⁶ BILLARD, H. (Ed.): *Histoire 1re ES/L/S. Programme 2011. Questions pour comprendre le XXe siècle*. Paris, Magnard 2011.

⁴⁷ Tamtéž, s. 42–43.

⁴⁸ Tamtéž, s. 284–285.

⁴⁹ GEISS, P. – Le QUINTREC, G. (Eds.): *Histoire/Geschichte L'Europe et le monde depuis 1945*. Paris – Stuttgart, Nathan/Klett 2006, s. 318–325.

⁵⁰ Tamtéž, s. 209.

⁵¹ Tamtéž, s. 210–211.

2.3 Švýcarské učebnice

Výběr zkoumaného vzorku učebnic byl mimo jiné dán také snahou zohlednit specifický historický vývoj v některých státech, např. ve Švýcarsku, kde ženy získaly volební právo na celostátní úrovni až v roce 1971 (v některých kantonech až v průběhu dalších dvaceti let). Zajímalo nás, zda se toto specifikum nějakým způsobem projeví v koncepci nejmodernějších učebnicových textů vydávaných v této zemi.

Na základě obsahové analýzy jsme zjistili, že v některých aspektech přistupují tvůrci švýcarských učebnic k pojetí genderové dimenze podobně jako jejich francouzští kolegové. Týká se to zejména využití ženské tematiky jako exemplárního učiva, na němž se žáci učí rozvíjet své badatelské kompetence. Metodická kapitola *Analyse historischen Plakaten* v učebnici *Schweitzer Geschichtsbuch 3* strukturuje interpretaci reklamního a politického plakátu na příkladech reklamy na bujón v kostce Magii (1920) a na práci prášek Persil (1956) a kampani sufražetek za zrovnoprávnění žen z roku 1920. Detailně je na samostatné dvoustraně popsána a rozebrána zmíněná reklama na Maggi. Sledovány jsou dvě interpretační linie; jednak je to zobrazení tradičního zaměstnání žen z nižších vrstev jako hospodyně a služek (cílem je ovlivnění spotřebního chování u cílové skupiny), jednak paralelní cíl plakátu – zvýšení pocitu životního komfortu sociálně slabších rodin (zde zlepšením polévkové chuti) a jejich „pozdvížení“ k standardu měšťanských domácností. Příznačné je silné zaměření na výkladový text a menší důraz na formulaci otázek a úkolů pro žáky.⁵²

Modernizační trendy ve dvacátých letech 20. století jsou v této učebnici pojednány z pohledu různých sfér společenského života – od „objevení“ mládeže jako významné životní etapy člověka (otázky vzdělání, vznik mládežnických organizací) po výrazné proměny vztahů mezi muži a ženami a jejich sociálních rolí. Zajímavá je především srovnávací optika – autoři odlišují „staré“ emancipační hnutí žen z přelomu 19. a 20. století a „nové“, počínající 60. léty 20. století. Situace ve Švýcarsku, kde ženám nebyla dlouho příznána samostatnost v rozhodování a až teprve od roku 1959 se volební právo pro ženy objevuje v programech politických stran, je srovnávána se sousedním Německem, kde ženy získaly volební právo již v roce 1918 jako výraz vděku za nasazení ve válce. Zdůrazněny jsou také posuny v kulturních normách (s odkazy na změny v módě doplněnými dobovými fotografiemi – odložení korzetů, vzdušné materiály, zkracování sukni) a vznik nových povolání se silným zastoupením žen (telefonistky, stenotypistky, sekretářky, pokladní, prodavačky, servírky, ale také učitelky). Žáci se také dozvídají, že s těmito změnami úzce souvisely nové formy diskriminace, že vůči rozšiřování občanských práv pro ženy panoval ve společnosti silný odpor (ilustrováno na karikatuře nevzhledné političky v mužském oděvu u řečnického pultu z roku 1920) a že ve společnosti stále převládal tradiční genderový model. Opomenut nezůstává ani rodinný život, včetně otázek sexuality, plánovaného rodičovství, práva vybírat si svobodně životního partnera a s tím souvisejícího nárůstu rozvodů manželství. Jako příklad je uvedena rozvodovost ve Švýcarsku, která se mezi lety 1890 a 1910 zvýšila o 40 % a země se tak ocitla na špičce pomyslného žebříčku.⁵³

Vedle souvisejších pasáží věnovaných genderové problematice nalezneme v této publikaci také izolovanější zmínky v kontextu výkladu obecných historických témat – např. sovětský plakát „Ženo, uč se číst a psát“ (1923)⁵⁴ či odstavec k postavení žen v nacistickém Německu do-

⁵² GROSS, Ch. a kol.: *Schweitzer Geschichtsbuch 3. Vom Beginn der Moderne bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges*. Berlin, Sauerländer – Cornelsen Verlag 2009, s. 26–27, 30–31.

⁵³ Tamtéž, s. 46–49.

⁵⁴ Tamtéž, s. 97.

plněný dvěma propagandistickými plakáty (kult muže, ztížení univerzitního vzdělání či pracovní kariéry pro ženy, role matky a hospodyně).⁵⁵

Navazující 4. díl této učebnicové řady obsahuje samostatnou kapitolu *Manželství a rodina v proměnách* věnovanou tomuto sociálnímu fenoménu v poválečném období. V úvodu je žákům zadán motivační úkol porovnat manželství v 50. letech, vyznačující se nízkým věkem manželů, počtem dvou až čtyř dětí a obvyklým stažením se ženy ze zaměstnání po uzavření sňatku či po prvním porodu, s jejich vlastní rodinným modelem dnes. Jiný úkol zahrnuje interkulturní dimenzi – žáci mají hovořit se spolužáky z přistěhovalecké rodiny o tom, v čem se musela jejich rodina po příchodu do Švýcarska vyrovnávat a jaké zvyky si s sebou přinesla. Výkladový text pak postihuje základní trendy od hledání alternativního životního způsobu v šedesátých letech 20. století po různorodost v oblasti partnerských vztahů typickou pro současnou společnost. Zmíněn je dlouhotrvající zákaz společného soužití nesezdaných párů (v některých kantonech až do roku 1995), postupná akceptace homosexuálních partnerů vrcholící roku 2007 uzákoněním registrovaného partnerství (bez práva na adopci či umělé oplodnění), „krize rodiny“ v osmdesátých letech spojená s mohutným nárůstem počtu rozvodů či postupné proměny rodinné struktury a vztahů mezi členy rodiny.⁵⁶

Proces ženské emancipace v průběhu 20. století je pojednán v samostatné kapitole. Dozvíme se zde mimo jiné o striktním rozdělení genderových rolí na konci 19. století (otec – hlava rodiny, rozdíly v zaměstnání), o vývoji technických novinek usnadňujících domácí práce a umožňujících lepší skloubení rodinného a pracovního života, o převládající nízké kvalifikovanosti žen přetrvávající až do konce druhé světové války.

Dle očekávání je největší prostor vymezen úsilí o získání volebního práva pro ženy. Výklad je zaměřen na ženské organizace formující se na počátku 20. století, především pak na spolek Schweizerischer Frauenstimmrechtsverband (1909). Podrobně jsou popsány snahy prosadit volební právo v letech 1919–1927, které však nebyly úspěšné, a zejména situace v jednotlivých kantonech po roce 1945. Autoři učebnice konstatují, že ve většině vyspělých evropských států bylo v té době základní občanské právo ženám již přiznáno, veřejné mínění ve Švýcarsku však pokládalo švýcarskou demokracii za specifickou, obtížně srovnatelnou s demokraciemi v jiných zemích. V roce 1959 bylo volební právo žen uznáno ve třech západošvýcarských kantonech na regionální úrovni, jinde, kupříkladu v Curychu, až v roce 1970 či ještě později (Appenzel-Interrhooden 1990). Sledována je dále vzrůstající aktivita žen ve vysoké politice a jejich procentuální podíl v zastupitelských orgánech, včetně ustavení kvót pro kandidátky některých politických stran. Vedle sféry občanského a veřejného života je pak v učebnici akcentována především oblast vzdělávání, rovnosti v platovém ohodnocení či práce na částečný úvazek u rodičů s malými dětmi. Kapitola se vyznačuje převahou výkladového textu, pouze v závěru je zařazeno pět úloh k tématu pro žáky: hledat důvody, proč bylo ve Švýcarsku uzákoněno volební právo žen tak pozdě, zdůvodnit nízké zastoupení žen ve vrcholných politických orgánech, diskutovat o výhodách a nevýhodách zavedení genderových kvót, ve statistických materiálech vyhledat potřebné údaje a na jejich základě popsat trendy ve formách partnerského soužití, vyhledat na internetových stránkách vybrané organizace zabývající se rovnými příležitostmi aktuální těžiště zájmu.⁵⁷

V učebnici *Menschen in Zeit und Raum 8* je genderová problematika integrální součástí rozsáhlé (34 stran) kapitoly *Každodennost a rodina*. V komparativně pojatém výkladu (život

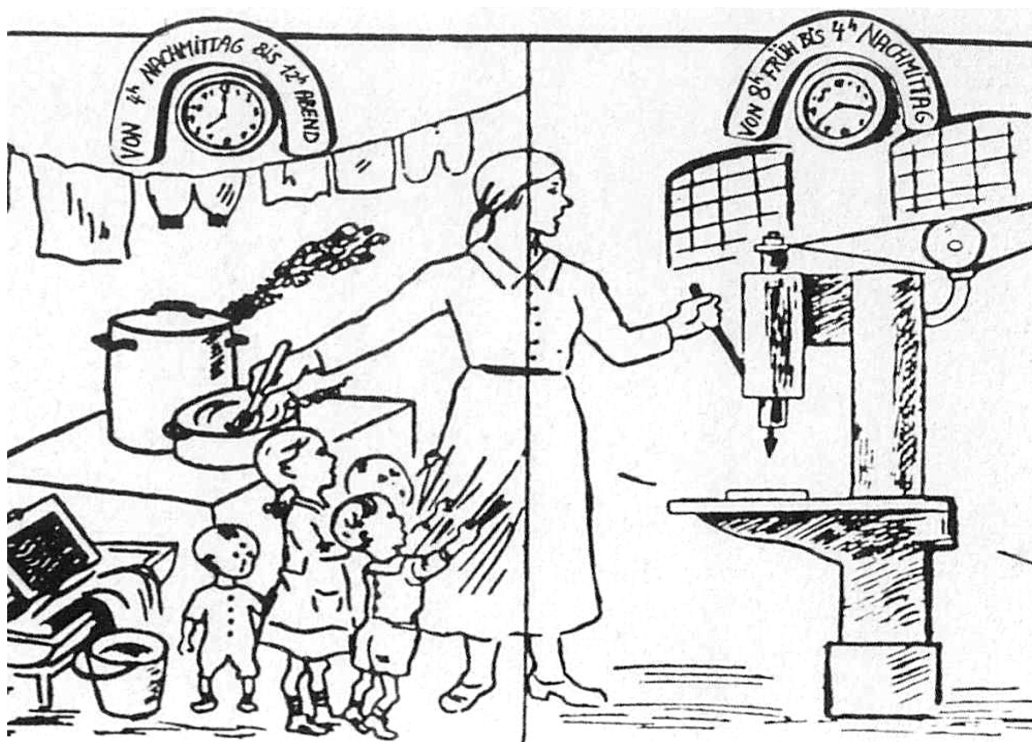
⁵⁵ Tamtéž, s. 201.

⁵⁶ NOTZ, T. a kol.: *Schweitzer Geschichtsbuch 4. Zeitgeschichte seit 1945*. Berlin, Sauerländer – Cornelsen Verlag 2008, s. 55–57.

⁵⁷ Tamtéž, s. 59–61.

rodiny pocházející z různých sociálních vrstev na počátku 20. století spojený např. s různými formami bydlení, problematika dětské práce v minulosti a dnes) nalezneme pasáže, které se explicitně dotýkají genderové problematiky.⁵⁸

Dvě dobové kresby z poloviny 19. století v podkapitole *Rozdělení činností* jsou doplněny popisky *Mužský svět – ženský svět* a komentářem vystihujícím tradiční rozdělení rolí v pracovní sféře (muži obchodníci, ženy v domácnosti), jiná kresba z počátku 20. století poukazuje na dvojitý zatížení dělnické ženy, která vykonávala jak své zaměstnání v továrně, tak veškeré domácí práce (obrázek č. 3). Autoři rozlišují mezi životem ve městě a na vesnici, kde rozdělení prací nebylo tak zřetelné a ženy se podílely prakticky na všech zemědělských činnostech jako muži. Publikace hojně pracuje s úryvky z krásné literatury, např. z díla Friedricha Schillera popisujícího mužský a ženský úděl či Otty Kunze líčícího pracovní podmínky žen zaměstnaných v textilním průmyslu. Úkolem žáků je mimo jiné porovnat dělnou práci v rodinách počátku 20. století s typickou rodinou dnešní.⁵⁹

Obrázek č. 3: Kresba z počátku 20. století zachycující dvojitý zaměstnání dělnic⁶⁰

Zvláštní pozornost je věnována genderové socializaci v raném dětství. Dobovými kresbami je doplněn text o očekávaných vlastnostech, které měly na přelomu 19. a 20. století cítit správnou

⁵⁸ BOLLER, F. a kol.: *Menschen in Zeit und Raum. 8. Unterwegs zur Moderne. Industrialisierung bis Imperialismus.* Buchs, Lehrmittelverlag des Kantons Aargau 2006, s. 110–143.

⁵⁹ Tamtéž, s. 125–129.

⁶⁰ Tamtéž, s. 128.

dívku (mravná, skromná, jemná, citlivá, čistotná, pilná) a správného chlapce (čestný, statečný, nebojácný, čínorodý, technicky nadaný). Výklad pak přibližuje v tehdejší společnosti převažující názor biologického determinismu, vycházejícího z přesvědčení, že rozdíly mezi ženami a muži jsou vrozené a přirozené. Úkolem žáků je pak pojmenovat hluboce zakořeněné genderové stereotypy a pokusit se vystihnout, jak se od 19. století genderové role proměnily.⁶¹

Rovněž podkapitola věnovaná školství zahrnuje exkurz k problematice nerovného přístupu dívek a chlapců ke střednímu a vyššímu vzdělání. Je zde uvedeno, že lidová škola (Volksschule) měla za úkol naučit chlapce i dívky číst, psát a počítat a vybavit je základními znalostmi z oblasti zeměpisu a dějepisu. Následující stupně škol se však již vyznačovaly značnými rozdíly – zatímco chlapci z lepších rodin navštěvovali gymnázium nebo průmyslovou školu a často pokračovali také v univerzitním studiu, byly dívky předurčeny k mateřství a péči o rodinný krb a měly tudíž mnohem užší výběr středních škol (rodinné školy, případně dívčí učitelské ústavy). Otázka pro žáky vede k zamyšlení nad tím, zda také v současnosti existují výhradně mužská povolání a proč je nemohou vykonávat také ženy.⁶²

Samostatná třístránková podkapitola je pak vyčleněna úsilí o získání rovnoprávnosti žen. Za výrazné průkopnice ženského hnutí jsou považovány především francouzská spisovatelka a aktivistka Flora Tristanová (citován je výňatek z jejího projevu z roku 1843) a první absolventky univerzity v Curychu Maria Alexandra Kniašninová (přírodní vědy) a Naděžda Suslová (první doktorka medicíny, 1867). Autoři učebnice upozorňují, že právě curyšská univerzita následovala jako první příklad pařížské Sorbonny v umožnění přístupu žen k vysokoškolskému studiu. Počátky dlouhé cesty vedoucí k uzákonění volebního práva pro ženy ve Švýcarsku jsou pak dokresleny příklady ze zahraničí (konání prvních voleb s účastí žen v americkém Wyomingu roku 1870, založení Mezinárodního svazu za volební právo žen v Berlíně v roce 1904).⁶³

Proces postupné ženské emancipace v poválečném období je zaznamenán v dalším díle této učebnicové řady v kapitole nazvané *Boj za volební právo žen*. Mohutná vlna občanské angažovanosti na konci 60. let je dokumentována fotografií ženského pochodu před budovu spolkové rady v Bernu 1. 3. 1969 a citací z knihy Susanne Woodtlové z roku 1975 líčící průběh této demonstrace. Silný odpor části veřejnosti k zrovnoprávnění žen dokládá úryvek z novinového článku otištěného v Basler Nachrichten v roce 1946, argumentujícího „přirozenou“ povahou žen a jejich bytostným předurčením k lidské reprodukci. Z přehledné tabulky mohou žáci dále vyčíst přesná data zavedení volebního práva pro ženy ve všech švýcarských kantonech.⁶⁴ Analytické srovnání umožňují také dvě citace ze švýcarského občanského zákoníku vydaného v letech 1912 a 1998 o právním postavení ženy v rodině.⁶⁵ Najdeme zde také stručné portréty „moderních žen“, právničky a feministické žurnalistky Iris von Rotenové a americké zpěvačky Britney Spears. Žáci mají za úkol vysvětlit rozdíly mezi „starým“ (přelom 19. a 20. století) a „novým“ (po roce 1945) ženským hnutím a popsat, jaké jsou dnešní představy o ideálních ženách a mužích.⁶⁶

Témata z dějin žen jsou v učebnicové řadě *Durch Geschichte zur Gegenwart* zakomponována do kapitol věnovaných obecným historickým jevům a procesům, např. do pasáže popisující

⁶¹ Tamtéž, s. 130–131.

⁶² Tamtéž, s. 132–134.

⁶³ Tamtéž, s. 139–141.

⁶⁴ ARGAST, R. a kol.: *Menschen in Zeit und Raum. 9. Viele Wege – eine Welt. Erster Weltkrieg bis Globalisierung*. Buchs, Lehrmittelverlag des Kantons Aargau 2005, s. 10–11.

⁶⁵ Tamtéž, s. 93.

⁶⁶ Tamtéž, s. 94–95.

trendy v ženském odívání na konci 19. století, ve třicátých a sedmdesátých letech 20. století, nebo do několika odstavců vystihujících úlohu ženy v nacistickém Německu (v doplňujícím textu se žáci seznámí např. s podrobným denním programem na prázdninovém táboře Svazu německých dívek).⁶⁷ Také podkapitola věnovaná zrovnoprávnění žen ve společnosti je zde pouze součástí většího tematického celku zaměřeného na různé oblasti společnosti a politiky od sedmdesátých let 20. století. Největší akcent je kladen na otázky rovných příležitostí a platového ohodnocení žen v zaměstnání (včetně spojnicového grafu zachycujícího vývoj průměrné mzdy žen a mužů v letech 1945–2004), na změny v postojích k manželství a rodině (s grafem trendů v porodnosti a rozvodovosti v letech 1940–2008) a na postupné začleňování žen do politických struktur (opět doloženo grafem s vyznačením podílu žen v parlamentech jednotlivých kantonů od roku 1968). Na přehledné časové přímce jsou pak vyznačeny nejdůležitější mezníky vyznačující pozvolný pokrok v emancipaci švýcarských žen (1830–1848, 1864, 1877, 1900, 1912, 1919, 1928, 1971, 1981, 1985 a 1996).⁶⁸

Učebnice *Geschichte der Neuzeit* obsahuje podkapitola nazvanou *Nová žena – mezi iluzí a realitou*, v níž se čtenář seznamuje s hodnotami příznačnými pro bouřlivá dvacátá léta a dozvídá se také o úsilí dosáhnout rovnoprávnosti pro obě pohlaví. Patrná je snaha autorů o globální pohled – zmíněny jsou rozdíly mezi jednotlivými státy (uvedeny jsou skandinávské země, USA, Rusko, Německo, Polsko, Maďarsko, Turecko a Velká Británie). Podrobněji je na samostatné dvoustraně přiblížena situace ve Švýcarsku – od specifík v oblasti školství, přes nerovnoměrné zakotvení volebního práva v jednotlivých kantonech i na federální úrovni po problematiku antikoncepce a požadavku na uznání práva na umělé přerušování těhotenství. Pozornost je věnována ženským aktivistickým organizacím ve Švýcarsku, na fotografiích můžeme pozorovat záběry z demonstrací, konaných především v sedmdesátých letech. Učebnice má převážně narativní charakter, aktivizující úkoly pro žáky zde najdeme pouze ve velmi omezeném rozsahu, ocenit je potřeba především hojně odkazy na doporučené rozšiřující odborné zdroje k tématu.⁶⁹

Shrnutí

Shrneme-li výsledky obsahové analýzy, můžeme konstatovat, že většina britských, francouzských i švýcarských učebnic dějepisu věnuje genderovým tématům samostatné kapitoly v rozsahu jedné až deseti dvoustran. Tematické těžiště spočívá především ve výkladu vývoje ženského hnutí na přelomu 19. a 20. století a boje za volební právo žen, v přiblížení ženských osudů v době obou světových válek a v tematizaci proměn sociální role žen v poválečném období – od tradiční, prosazované a reklamou podporované zejména v padesátých letech, po mohutnou vlnu emancipace žen ve všech sférách společenského života v letech sedmdesátých.

Patrný je důraz na národní kontext a specifika ženské historie v dané zemi. Britské texty akcentují ponejvíce protesty sufražetek a dále ženskou emancipaci v šedesátých a sedmdesátých letech, a to v globálním kontextu v souvislosti s dalšími emancipačními hnutími (např. s bojem za práva černochů v USA). Francouzské učebnice obsahují zejména množství příkladů radikálních aktivit a demonstrací, ale věnují se často též významným osobnostem (lékařky, vědkyně), které vynikly v určité oblasti společenského života a nezdědka zahájily také politickou

⁶⁷ MEYER, H. – SCHNEEBELI, P.: *Durch Geschichte zur Gegenwart 3. Die Zeit zwischen den Weltkriegen*. Zürich: Lehrmittelverlag des Kantons, 2006, s. 34 a 78.

⁶⁸ MEYER, H. – SCHNEEBELI, P.: *Durch Geschichte zur Gegenwart 4. Der Ost-West-Gegensatz (1945–1989)*. Zürich: Lehrmittelverlag des Kantons, 2006, s. 104–107.

⁶⁹ ZIEGLER, B. a kol.: *Geschichte der Neuzeit: Recherchieren, Analysieren, Beurteilen. Geschichtslehrmittel für Sekundarstufe II*. Zürich: Lehrmittelverlag des Kantons, 2009, s. 66–67, 86–87, 208–211.

kariéru, v níž prosazovaly požadavky rovného postavení žen a rovných příležitostí. Švýcarské texty často zdůrazňují specifický vývoj v zemi, kde se úsilí o dosažení volebního práva pro ženy protáhlo až do sedmdesátých let 20. století, a rozdílnost v zákonech jednotlivých kantonů.

Dalším společným rysem zahraničních učebnic je vykročení z tradičního schématu výkladu dějin s dominancí politického vývoje a větší důraz na sociální a hospodářské dějiny, na dějiny rodiny a dětství (zvláště pozornost je vymezena strukturálním posunům v převažujících rodinných modelech, období krize rodiny spojenému s růstem rozvodovosti, liberalizaci v oblasti užívání antikoncepce a umělého přerušení těhotenství), na každodenní život a měnící se životní styl žen (zaměstnání, studium na vysokých školách, trávení volného času, móda, vývoj společenských zvyklostí).

Asi nejvýraznějším rysem didaktického narativu je badatelsky orientované zpracování textu vycházející z ikonického i verbálního pramenného materiálu, a to především v učebnicích vydávaných na britských ostrovech (naopak méně je takto složka propracována v textech švýcarských). Preferovány jsou tvořivé otázky a úkoly pro žáky (např. analyzujte na základě písemného pramene obraz ženy ve výtvarných dílech, na fotografiích a v karikaturách), žáci jsou vedeni k tomu, aby vyjádřili vlastní postoj, zaujali stanovisko a na základě předložených pramenů argumentovali a komparovali historické jevy se situací v jiných obdobích. Podněcováno je produktivní učení (psaní dopisů, sestavení plakátu, vytvoření krátkého komiksu). Běžné je využívání mentálních map a schémat usnadňujících myšlenkovou a tematickou strukturu také pro genderová témata. Mnohé učebnice jsou zaměřeny na výukové projekty vztahující se k proměnám společenského postavení žen v minulosti. Velmi významná je aktualizace a diachronní náhled sledující kontinuitu a diskontinuitu v linii minulost – současnost – budoucnost.

Je zřejmé, že pojetí genderové problematiky na stránkách britských, francouzských a švýcarských učebnic pro gymnázia se může stát cennou inspirací také pro tvůrce českých učebních textů určených pro různé stupně a typy škol.